

RATIO

IDEI

Colecția **Ratio** este coordonată de
Florin George Călian

Emilian Mihailov (n. 1984, Botoșani) este conferențiar universitar la Facultatea de Filosofie, Universitatea din București. În 2012 obține titlul de doctor cu o teză despre etica lui Kant, sub coordonarea lui Valentin Mureșan. A publicat numeroase articole în reviste internaționale prestigioase despre implicațiile etice ale neuroștiinței, etica tehnologiilor de bioameliorare, psihologia judecăților morale și a binefacerii imparțiale și indignarea morală în mediul online. În 2020, alături de o echipă internațională de savanți, pune bazele unui nou domeniu de cercetare – bioetică experimentală – care utilizează metodele experimentale din psihologie și științe cognitive pentru a contribui la soluționarea problemelor bioetice. În prezent, este directorul Centrului de Cercetare în Etică Aplicată și dezvoltă proiecte cu Centrul Uehiro de Etică Practică al Universității din Oxford și cu Institutul de Etică Biomedicală al Universității din Basel. Emilian Mihailov este interesat de partea întunecată a moralității și a susținut conferința TEDx Creierul răufăcătorilor – Creierul sfinților.

Emilian Mihailov

ARHITECTONICA MORALITĂȚII

Ratio et Revelatio
2023

Redactor: Otniel Veres

Coperta: Paula Cionca

DTP: Paula Cionca

Tipărit la Print Expert, România

Copyright © Ratio et Revelatio, 2023

Design coperta I: Silviu Jureschi

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

MIHAILOV, EMILIAN

Arhitectonica moralității / Emilian Mihailov. - Oradea : Ratio et Revelatio, 2023

Conține bibliografie

ISBN 978-606-9659-73-1

17

Editura Ratio et Revelatio

Str. Sofiei nr. 3, Oradea, Bihor, România, 410183

e-mail: office@ratioetrevelatio.com

www.ratioetrevelatio.com

CUPRINS

PREFAȚĂ DE VALENTIN MUREȘAN	9
CUVÂNT ÎNAINTE	13
INTRODUCERE	15
PROBLEMA FORMULELOR IMPERATIVULUI CATEGORIC	23
ECHIVALENȚA PRINCIPIILOR	35
FILOSOFIA NU LASĂ TOTUL AȘA CUM ESTE	51
ARHITECTONICA RAȚIUNII PRACTICE	79
FORMA GÂNDIRII MORALE	95
PUTEREA DE JUDECARE: DE LA CUNOAȘTERE LA ACȚIUNE	119
NATURA RAȚIONALĂ CA SCOP ÎN SINE	143
AUTONOMIA – MONTURA OBLIGAȚIILOR MORALE	165
IDEALUL MORAL AL REGATULUI SCOPURILOR	195
STRUCTURA ETICII KANTIENE: DINCOLO DE DATORIE	219
BIBLIOGRAFIE	231

*Părinților mei, Ana și Vanea,
care au insistat să fac carte*

PREFAȚĂ

Cititorul acestei cărți va fi curios să afle, înainte de toate, cine este purtătorul numelui de pe copertă, cine e „atletul” care îndrăznește să se confrunte cu una dintre cele mai exasperante opere scrise în istoria milenară a filosofiei, opera prusacului Immanuel Kant. Așa m-am întrebat și eu când a venit la mine un tânăr care mi-a spus că vrea să facă o teză de doctorat în etica lui Kant. L-am privit atent. Aveam în față o ființă rațională filiformă, care începea la nivelul solului cu o pereche de pantofi de pânză, de origine incertă, se prelungea la nesfârșit cu două membre inferioare subțiri care asigurau totuși ansamblului o bună amortizare a șocurilor oferite de viață (altfel nu-mi pot explica mersul balansat, indiscutabil vesel, al acestei compoziții aparținând, parcă, imaginarei „lumi inteligibile” a profesorului de la Königsberg), totul continuându-se cu o cămașă cu mâneci scurte, trădând apetitul posesorului ei pentru muncă, din care ieșeau finalmente doi ochi periscopici de un albastru ceresc care aveau darul să reverse în jur o iradiere halucinatorie ce fermeca studentele și studenții care nu au întârziat să facă din el un idol.

M-a chinuit în cei trei ani lucrați împreună. Și asta pentru că avea bunul obicei, atât de rar printre doctoranzi, să vină aproape săptămânal cu o nouă interpretare scrisă, de regulă pulverizând interpretările mele, cele patru-cinci pagini având darul de a stârni un dialog deseori epuizant, care dura și el vreo patru-cinci ore. Ne ieșeam uneori din fire dar i-am observat strădania de a nu depăși o limită. Nu am reușit să-l conving în majoritatea temelor abordate. Era extrem de ambițios și căuta mereu soluții proprii. Eram frustrat din această cauză și nu știam ce să fac; atitudinea mea o fi bună sau rea? M-am gândit atunci că, la fel ca păsările, tinerii învățăcei trebuie lăsați singuri să învețe să zboare, asumându-și ei înșiși toate riscurile. Pe de altă parte, recunosc că era greu să-l prinzi la colț deoarece avea argumente plauzibile și un talent indiscutabil de a schimba subiectul când îți era lumea mai dragă.

Avea și o încăpățănare care mă irita uneori. Dar mă calmam repede amintindu-mi că și mie mi se reproșa aceeași meteahnă, la vârsta lui. Plecam seara spre metrou, clătînându-ne pe drum din cauza efortului și, de cele mai multe ori, a lipsei rezultatului. Căci dl. Mihailov nu se lăsa ușor. I-am fixat una dintre cele mai neîndurătoare comisii de susținere formată, între alții, din profesorii Mircea Flonta și Adrian Miroiu – doi „câini răi”. La stabilirea calificativului am evitat să încep cu propria evaluare și am fost surprins să-i aud pe toți: „maxim”. „Mai gândiți-vă”, le-am zis, aruncând pe masă baremul, dar poziția celor pe care altă dată încercam în zadar să-i înduplec, era fermă: *summa cum laude*. În fine, noul doctor a acceptat că pentru a-și publica teza sub formă de carte mai are de lucru. Iată-l aici la finalizare.

Cum era de așteptat, ca să nu zic firesc, nu am ajuns nici până azi la o viziune comună. Avantajul pe care-l prezenta Emilian Mihailov pentru un conducător de doctorat consta în aceea că doctorandul nu era de acord cu aproape nimic din ceea ce îi sugerai, obligându-te și pe tine la o a doua reflecție. L-am îndrumat să citească mai mult din literatura de comentariu aparținând spațiului anglo-saxon, filosofiei așa-zis analitice și, ca totul să fie bine articulat, l-am sfătuit să meargă și el, împreună cu un alt doctorand talentat, Daniel Nica, cu o bursă la Oxford, așa cum fusesem și eu la începutul anilor '90. O perioadă care m-a marcat decisiv. O întâmplare fericită a făcut să-l cunoaștem pe Julian Săvulescu, directorul Centrului „Uehiro” de etică practică din Universitatea oxfordiană care i-a invitat la Centrul său. Prilej cu care cei doi l-au cunoscut la noua sa locuință, în Somerset, și pe profesorul John Lucas care a trimis bibliotecii Facultății noastre câteva cutii cu cărți. Cei doi au făcut o excelentă impresie pretențioaselor lor gazde. Apoi am stabilit o legătură strânsă cu Centrul de etică și am constatat că doctorandul Mihailov se descurcă mai bine decât mine în aceste treburi practice. L-am lăsat s-o ia înainte. Cu zâmbetul pe buze, fără nervi, plin de optimism, e gata să depășească orice obstacol. Botoșaniul lui s-ar putea să aibă ceva din Oxfordul nostru.

Lucrarea de față urmărește una dintre cele mai tehnice și îndelung controversate probleme ale eticii lui Kant: numărul, funcțiile și relațiile dintre „formulele” principiului suprem al moralității, ca și evoluția acestora în șirul de opere de filosofie morală scrise la maturitate, grupând semnificativ soluțiile avansate până acum și oferind, în mod firesc, propriile interpretări. O carte despre fundamentele teoriei etice a lui Kant, așadar. Autorul își creează un sistem de referință original, format din așa-zisa „arhitectonică a rațiunii practice”, sprijinit fiind și pe distincția dintre „principii practice constitutive”, „regulative”, respectiv „intermediare”. El expune firesc, fără lungimi inutile, intuitiv, atât pozițiile altor cercetători, cât și pe ale sale. Sub pana sa, absconsul Kant devine mai omenos. Poziția lui Mihailov este una non-reducționistă în privința formulelor, susținând că FA, FLU și FU sunt principii constitutive, că FIS este un principiu regulativ și că FLN este un principiu intermediar, analog schematismului transcendental. Formula autonomiei este principiul suprem al moralității, celelalte formule având locul și rostul lor în arhitectura rațiunii practice. Claritatea expunerii și apetitul autorului pentru polemica rațională, mitralierea continuă a cititorului cu riscante soluții proprii, fac textul cu atât mai atrăgător și mai capabil să te îmbie la o lectură implicată.

Cineva care caută cu orice preț pricină ar putea întreba: dar ce e cu numărarea aceasta a „formulelor” lui Kant, ea pare să fi devenit un nou sport la Facultatea de filosofie? Dacă într-adevăr a devenit un nou sport, șoptit pe la colțuri, înseamnă că suntem în fața unei performanțe mondiale. De unde provine interesul multora pentru ea? Din aceea că s-a scris puțin pe această temă. Nu se vorbește prea mult despre justificarea datoriilor *a priori*, ci prea puțin. Tema e complexă, aducând în discuție fundamentele de inspirație matematică ale eticii kantiene, structura inedită a teoriei lui în contextul „revoluției metafizice” propuse, sensul fundamentării *a priori* a acestei teorii, explicarea felului în care decurg datoriile *a priori* din principiul suprem etc. Toate aceste chestiuni sunt abordate frontal sau atinse de autor.

Partea cea mai originală a lucrării și totodată cea mai aptă să stârnească dispute și opoziții este cea intitulată „Arhitectonica rațiunii practice”, concluzionată prin capitolul ultim. Aici sunt stabilite funcțiile de bază ale formulelor în limitele coordonatelor interpretării ce poartă semnătura autorului acestui comentariu.

După o controversă prelungită pe această temă, abandonată discret de profesorul Emanuel Socaciu care se retrăgea silențios, afișând un zâmbet cu tâlc, atunci când Mihailov era mai în vervă și mă țintuia cu săgețile argumentelor lui sub un tablou al Academiei lui Platon aflat deasupra biroului meu, în timp ce ne îndreptam spre casă, reflectam totuși mulțumit la soluțiile ce-mi trecuseră prin minte peste zi și la plăcerea cu care voi începe să le aștern pe hîrtie nu peste multă vreme. Îmi plăcea în același timp să mai formulez o dată, cu cinism, obiecțiile la teza interlocutorului meu în timp ce el era obligat să tacă, atent la semafoare. Apoi am coborât la metrou, el a mers la tramvaiul de sub pod. Și în timp ce coboram – cu un sentiment de împlinire după o zi prelungită de muncă – m-a străfulgerat un gând: „Dacă, totuși, avea el dreptate...”.

Cartea lui Emilian Mihailov oferă una dintre rarele lucrări de calitate, rod al unei îndelungate reflecții, scrise într-o limbă română curată, de un autor român, cu privire la viziunea etică a altui cetățean al Europei moderne, Immanuel Kant. Europa modernă a fost rezultatul întâlnirii acestor spirite creative diverse. E datoria noastră să le cultivăm și să le ținem împreună. Sunt sigur că lectura și reflecția liberă asupra acestei cărți vor reprezenta o contribuție.

Valentin Mureșan
17 august 2016, București

CUVÂNT-ÎNAINTE

Lectura operei lui Kant i-a dat lui Goethe sentimentul că se află într-o cameră plină de lumină. Nu am avut aceeași senzație. Kant scrie greoi, indescifrabil, cu fraze care se întind pe mai multe pagini (da, e posibil!), pivotând între semnificații diferite ale aceluiași concept. Densitatea ideilor epuizează cititorul, iar sărăcia exemplor, atât de necesare pentru a ține pasul cu gândirea abstractă la cele mai înalte niveluri, descumpănește. Derek Parfit, poate cel mai important filosof contemporan, se plângea că exemplul lăsat de Kant nu mai permite nimănui să reproșeze altora stilul alambicat.

Aprofundarea filosofiei morale kantiene nu a fost rezultatul efortului propriu. Discuțiile, lectura comună, întrebările, sugestiile, criticile de care am avut parte pe parcursul multor ani m-au ajutat să știu ceea ce nu știu. Am ajuns să înțeleg că dictonul socratic apreciază mai mult adâncimea limitelor înțelegerii decât adevărul. Am ajuns să cred că filosofia este o activitate colectivă și că avem responsabilitatea să reacționăm la munca celorlalți.

Față de ediția apărută în 2018 la editura Paralela 45, această ediție este revizuită și adăugită cu schimbări stilistice și clarificări suplimentare. Dezvoltări substanțiale apar în capitolele „Introducere”, „Autonomia – montura obligațiilor morale”, „Idealul moral al regatului scopurilor” și „Structura eticii kantiene”. Capitolul „Filosofia nu lasă totul așa cum este” a fost refăcut în totalitate și dezvoltat pe larg.

Sunt norocos pentru oamenii care au contribuit la îmbunătățirea acestei cărți.¹ Mulțumesc Cristinei Voinea, lui Emanuel Socăciu, Adrian Miroiu, Alexandrei Pârvulescu, Ioan Biriș, Laurențiu

¹ Capitolul „Formula legii naturii” este o variantă modificată a articolului „The Normativity of Kant’s Formula of the Law of Nature”, pe care l-am publicat în *Romanian Journal of Analytic Philosophy*, vol. 7, nr. 2, 2013. De asemenea, unele părți din capitolul „Formulă sau formulare” au fost deja publicate în „Este Kant un consecinționist?”, din volumul M. Dumitru, A.P. Iliescu, V. Mureșan, C. Văduva (ed.), *60 de ani în universitate. O carte dedicată profesorului Mircea Flonta*, Editura Universității din București, 2015.

Staicu, Constantin Vică, Daniel Nica, Cristian Iftode, Alexandru Dragomir, Mihaelei Constantinescu, Vasile Morar, Jens Timmermann. Îi mulțumesc lui Ilie Pârvu pentru observațiile făcute pe marginea capitolului „Arhitectonica rațiunii practice”. De asemenea, sunt îndatorat lui Mircea Flonta pentru comentariile critice pe marginea mai multor capitole, dar și pentru învățătura filosofică de a căuta „pacea în gânduri”.

Nu în ultimul rând, doresc să-mi exprim recunoștința față de Valentin Mureșan care m-a presat tot timpul să-mi conturez și să-mi apăr cât mai bine punctul de vedere. Atunci când discutăm fiecare colț de idee, cel mai adesea aveam parte de polemici maraton. Îi mulțumesc pentru frăția și energia cu care mi-a ghidat munca filosofică! Apreciez nespus experiența umană și intelectuală cu care m-am ales.

INTRODUCERE

Persoanele cărora le pasă de binele celorlalți știu ce este profund imoral. Dacă cineva ne-ar întreaba ce credem despre uciderea sadică, minciuna egoistă, trădare și umilire, am simți imediat că sunt respingătoare. În multe situații din viața obișnuită, știm care sunt acțiunile corecte moral, dar de ce stau așa lucrurile?

Munca filosofică începe atunci când se pune cu insistență întrebarea de ce toate acestea sunt imorale. Teoretizarea filosofică produce o înțelegere în profunzime a evaluării morale. Ea sondează *temeiurile* pentru care credem că avem obligații și libertăți. Asumpția este că regulile morale nu au rezultat dintr-un accident istoric, ci că deliberarea morală se ghidează după raționamente practice și ia în considerare dorințele și nevoile generale ale ființelor umane. Astăzi dispunem de argumente sofisticate împotriva sclaviei, dar nu tot timpul a fost așa. Când sclavia era larg răspândită, un argument împotriva acesteia invoca faptul că unii oameni începuseră s-o conteste. Apariția dezacordului ne înlătură impresia că o practică este unanim acceptată. În fond, unanimitatea putea fi ușor folosită pentru a inculca idea că sclavia e o necesitate naturală. Atunci când nimeni nu contestă nimic, începi să crezi că ceea ce se întâmplă e în firea lucrurilor. Un *este* unanim poate devini în practică un *trebuie*. Deși era un început care tulbura apele consensului în interiorul unei comunități, argumentul nu funcționa în exterior, în societățile care aprobau practica (de cele mai multe ori pentru avantajele economice pe care le aducea). Comunitățile care criticau sclavia le erau indiferente celor care aprobau practica. Pe lângă vocile dizidente, au apărut obiecții bazate pe presupuziții egalitariste, cum ar fi statutul egal al creștinilor în fața lui Dumnezeu. Dacă toți creștinii sunt copiii lui Dumnezeu, atunci și sclavii creștinați devin copiii lui Dumnezeu. Meritul acestui argument este că mută evaluarea pe un teren mai obiectiv decât simpla dezaprobare, dar limitează statutul egal al oamenilor la o comunitate